

SLOTHOOFDSTUK.

Wanneer wij nu onze slotsom opmaken over de verhouding van kerk en staat in de republiek, dan stellen wij vast dat de poging om één godsdienst te maken tot godsdienst van staat en op grond daarvan ééne kerk tot geprivilegieerde kerk te maken, allereerst ten hoogste nadeelig voor beide is geweest, maar bovendien volkomen heeft gefaald.

De overheid heeft zich dientengevolge in kerkelijke twisten gemengd gezien, die haar telkens de handen bonden, de onderlinge eendracht tusschen de staatslieden verstoorden, en soms het land brachten in eene beroering, die de noodlottigste gevolgen na zich had kunnen sleepen en voor een oogenblik gesleept heeft. Indien men het gedurende de geheele republiek met de allerongelukkigste staatsmachine, die men zich denken kan, heeft moeten doen, en nimmer een behoorlijke eenheid in het staatsbestuur in het leven heeft kunnen roepen, dan is dit niet het minst aan een op de spits gedreven provincialisme te danken, hetwelk onmiddellijk samenhang met de suprematie, die vooral sommige provincies tot elken prijs over de door haar eigen toedoen machtig geworden kerk wilden blijven uitoefenen. Bovendien is de herhaaldelijk opgekomen tegenstelling tusschen de staten van Holland en Oranje gedurig verscherpt door de verhouding van de overheid tot de kerk, doordien Oranje aan de kerk vaak wilde geven wat de provinciale overheid haar onthield, ten gevolge waarvan over 't algemeen de gereformeerden Oranje verre boven de stadhouderslooze regeering der staten verkozen. Maar het ergste van alles was, dat die zoogenaamde gereformeerde overheid ten slotte niemand bevredigde en dientengevolge hare eigen positie voortdurend verzwakte. Nooit waren de gereformeerden over haar tevreden. Altijd was zij naar hunne meening op godsdienstig gebied te slap. De plakATEN deugden niet — en de uitvoering deugde nog minder. Het is begrijpelijk, dat de kerk hierover ontevreden was, maar ook van zelf sprekend dat de overheid niet anders kon. Zij hadden nu eenmaal dikwijls geheel verschillende belangen. De gereformeerden wilden, ter wille van den godsdienst, de dissenters zoover mogelijk terugdringen, maar de overheid moest menigwerf een tegenovergestelden weg bewandelen, ten aanzien van doopsgezinden, als zij hun geld behoefde ter verdediging van het land of andere

staatkundige doeleinden, en ten aanzien van de joden, wanneer men hen, om hunne bekwaamheid in het onderhandelen, gaarne gebruikte in diplomatieke betrekkingen. Daarbij kwam dat baljuws en schouten, wier taak grootendeels de uitvoering dier besluiten was, niet zelden meer belust waren op een goede fooi en daarom rustig overtredingen lieten plaats hebben, dan dat zij, uit gehechtheid aan gereformeerde beginselen, tot vervolging overgingen. Zelfs tegenover de roomschen stond de overheid ten slotte ten deele onmachtig. Hoe dikwijls wordt er de geheele historie door geklaagd over paapsche stoutigheden! Geen wonder. In stilte bleven de geestelijkheid en vooral de jezuiten doorwerken, bijgestaan door geestelijke zusters, wier aantal men ongeveer het jaar 1650 op twintigduizend schatte. Zij leerden den kinderen, versierden de stille bedehuizen en altaren, in één woord, maakten ook gebruik van de slapheid der uitvoering van plakكاتen en resoluties, wier vrucht in een allerbedroevendste verhouding tot hun aantal staat. En afgescheiden van de geldzucht van vele lagere ambtenaren, zat bij die slapheid vaak een geheel andere drijfveer voor, namelijk de behoefte om in het algemeen belang de bevolking zooveel mogelijk in onderlingen vrede te doen leven. Hier moesten gedurig het ideaal der kerk en het compromis der politiek met elkander botsen.

Evenzoo is het gegaan, toen later andere geestesrichtingen haren invloed deden gelden. Toen de tijd reeds lang voorbij was, dat men remonstranten, lutherschen, doopsgezinden, joden het godsdienstig leven bemoeilijkte en deze allen, hoewel uitgesloten van publieke betrekkingen, vredig konden voortleven, kante men zich met ijver tegen theorieën en filosofieën, die uit den vreemde, vooral uit Engeland en Frankrijk, herwaarts kwamen. Ook nu werd de overheid door de kerk herhaalde malen te hulp geroepen. Allerlei middelen worden te baat genomen om den vloed van dergelijke boeken te keeren. Strenge censuur wordt toegepast; keur van zuiver gereformeerde professoren vereischt; zware straffen worden op overtreding vastgesteld. Het was natuurlijk dat dit geschiedde. Want het was de consequentie van wat men in 1573 gewild en in 1651 bevestigd en uitgebreid heeft — den gereformeerden staat en het privilegie der gereformeerde kerk. Doch ook hier deed men dezelfde ervaring op. Ja, nog erger. De gereformeerde kerk wordt zelf in die mate door dien geest, niettegenstaande plakكاتen van de overheid en aandrang van synoden, aangetast, dat straks uit haar midden de mannen opstaan, die in bondgenootschap met dissenters en roomschen aan geheel den ouden toestand een einde maken.

Toen is duidelijker dan ooit gebleken dat één van de grootste staatkundige fouten van de republiek is geweest, dat men de afwijking van de goede lijn van 1572, namelijk de volkomen vrijheid van godsdienstoefening, die wellicht, gedrongen door de treurige

omstandigheden van den oorlog van Spanje, aanvankelijk noodig was, heeft bestendig en tot beginsel van het staatkundig leven in Nederland heeft gemaakt. Daardoor heeft de overheid zich in tal van moeilijkheden gestoken, twisten uitgelokt, verdeeldheid gekweekt, de kracht der natie verzwakt, haar eigen positie ondermijnd — en den weg gebaad voor een orde van zaken, die voor goed aan haar streven en dat der kerk in den tijd van de republiek een einde heeft gemaakt.

Maar veel schadelijker is dat streven voor de kerk geweest.

Die begeerte om, met behulp van de overheid, de gereformeerde kerk tot *de* kerk van Nederland te maken, heeft haar tot eene verzamelpplaats gemaakt van allerlei personen, die niet in haar thuis behoorden. De staatslieden hadden belang bij zoo weinig mogelijk kerkelijke versnippering en dreven als het ware de menschen naar de officieele kerk heen, of trachtten hen tot elken prijs in die kerk bijeen te houden. Dat eischte het staatsbelang en op zichzelf, omdat zij één kerk beter in bedwang konden houden dan meerdere, en tegenover Rome, dat in één gereformeerde kerk een voortdurend machtig bolwerk tegenover zich vond. Onder dien hoogen drang sloten dus velen zich daarbij aan. Hierbij kwam, inzonderheid in de noordelijke provincies, het geweld van Maurits' zwaard. En vooral werkte daartoe voortdurend de uitsluitende benoembaarheid van leden der gereformeerde kerk tot staatsbetrekkingen en publieke ambten mede. Hoevelen, die in hun hart weinig om godsdienst gaven, zelfs wellicht nog meer roomsch- dan protestantschgezind waren, traden uit eerezucht of geldzucht tot de officieele kerk toe! De geschiedenis geeft ons daarvan merkwaardige voorbeelden te zien. De gereformeerde kerk van de gereformeerde kerk was dan ook in deze geheele periode meer schijn dan wezen, al bleef na Dordrecht de leer officieel zuiver gehandhaafd en al werd er nog zoo zuiver volgens Confessie en Catechismus gepredikt. Allerelei andere denkbeelden en theorieën dwarrelden toen reeds rond in de hoofden van tal van leden, die zondags geduldig zaten te luisteren naar de rechtzinnige prediking en velen hunner genoten van Spinoza, Locke, Socinus en zoovele anderen, thans nog wèl in stilte, maar om straks te duidelijker hunne warme sympathie daarvoor te toonen. Men dwaalt dan ook, als men het zoogenaamde ongelooft in de hervormde kerk uitsluitend toeschrijft aan den geest der 18e en 19e eeuw, daaraan staat allereerst schuldig de exclusieve politiek van 1573 en 1651, die veel meer op de quantiteit in de kerk dan op de qualiteit van de kerk was gericht.

Daarbij komt de voor de kerk noodlottige onderworpenheid aan de overheid. Letterlijk nooit heeft zij in de republiek zichzelf kunnen zijn. Zelfs de glorie van Dordt werd vergald door de concessies, die zij dàr tegen hare eigen beginselen in aan de overheid had moeten doen, terwijl, ondanks deze concessies, de

meerderheid der provincies toch nooit hare sanctie aan de dordtsche kerkorde verleend. Eén lange zucht gaat uit kerkelijke vergaderingen en uit geschriften van kerkelijke mannen over de tirannie der hoogere en lagere overheid op en men behoeft niet te vragen hoevele predikanten hunne vrijheid hebben ingeboet onder de patroons, die hen en eigenlijk alles in hunne gemeente in hunne hand hadden. In al de geschriften van predikanten en theologische professoren over de verhouding van kerk en staat proeft men aan den eenen kant het verlangen om toch de overheid als voedsterheer der kerk te behouden en aan de andere zijde de begeerte om onder haar drukkenden arm uit te komen. De een hangt meer naar dezen, een ander naar den anderen kant. Zelden zijn zij het met elkander eens; de verwarring onder hen blijft, wat dit vraagstuk betreft, steeds groot. Vandaar gedurige verdeeldheid onder hen op dit punt, waarvan, als zij zich in de praktijk openbaart, de overheid handig partij trekt te haren bate. Men heeft den naam dat men heerscht, maar feitelijk is men gebonden, zoodat het ware leven in zijne ontwikkeling wordt gehinderd, ja in die mate gestuit, dat, toen het er, in den storm der revolutie, op aan kwam hare kracht te toonen, zij hoegenamd geen weerstand bood en als geprivilegieerde kerk, ook door toedoen harer eigen leden, ten onder ging.

Eveneens gelijk van zelf spreekt door toedoen van hare natuurlijke tegenstanders: de roomschen en de dissenters. Lang hadden dezen moeten verdragen, om hunne religie te worden achtergesteld. Wel waren zij, ondanks alle tegenwerking, voortdurend in aantal, aanzien en invloed gestegen, maar van staatkundige gelijkstelling met de gereformeerden was geen sprake. Elke gelegenheid, die hen deze kon doen verwerven, zou, gelijk van zelf spreekt, door hen worden aangegrepen. Hun oog was daarbij gericht op de leden der gereformeerde kerk, die meer verlichte denkbeelden koesterden. De dissenters, wier aantal op het einde der 18^e eeuw op 650.000 tegenover 1.150.000 gereformeerden wordt geschat, vinden onder deze laatste ten slotte tal van bondgenooten, omdat hun geloof in de gereformeerde leer nooit groot was, of omdat zij de nieuwere denkbeelden gretig in zich hebben opgenomen. Bovendien hebben een stroom van vreemdelingen, namelijk Engelschen, onder de Stuarts gevlucht; réfugiés gedurig uit Frankrijk herwaarts gekomen; Duitschers in het leger, aan het hof, in staatsdienst, aan de hoogeschole geplaatst, langzamerhand hun invloed op den volksgeest doen gelden. En zoo wast met den dag het aantal en de macht van hen, die de beproefde aanhangers der gereformeerde kerk tegenover zich vinden. De regenten-patriotten zien dit alles met genoegen, omdat die kerk de bondgenoot van den stadhouder is. Op deze wijze staat zij bloot aan allerlei aanvallen van buiten en van binnen. En als straks de oude staatsorde verdwijnt, valt met haar de gereformeerde

kerk als geprivilegieerde kerk. De val van de ééne is de val van de ander.

Weder is het ideaal: één staat, één godsdienst, één kerk gebleken, door middel van den staatsarm, niet te verwezenlijken te zijn. Op dit punt heeft niet alleen Rome, maar ook de gereformeerde leer het veld moeten ruimen, wat een zegen is, beide voor de kerk en voor den staat. Is het den nieuweren tijd gelukt, een betere verhouding tusschen beide in het leven te roepen? Wij zullen zien.

EINDE VAN HET TWEDE DEEL.